

Symbolika wina w przekazach biblijnych w kontekście kulturowym

Symbolism of wine in biblical messages in a cultural context

Sławomir Stasiak¹

Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu

ORCID: [0000-0002-0949-2043](https://orcid.org/0000-0002-0949-2043)

Streszczenie

Przedmiotem niniejszego opracowania będzie analiza tych tekstów starożytnych, także Starego i Nowego Testamentu, w których mowa jest o winie. Zastosowana zostanie metoda analizy kontekstualnej tekstu literackiego w ogólności, a tekstów biblijnych w szczególności. Bliższa analiza tych tekstów pokazuje, że wino używane z umiarem wzmacnia i działa pobudzająco. Księga Mądrości Syracha powiada: „Wino dla ludzi jest życiem, jeżeli pić je będziesz w miarę [...]. Zadowolenie serca i radość duszy daje wino pite w swoim czasie i z umiarkowaniem” (Syr 31,27n; por. też Prz 31,6-7). Poganie, którzy oddawali cześć boską siłom natury, uważali również podniecające i rozweselające działanie wina za boskie. Grecy czcili w Dionizosie (Bachusie), bogu uprawy winnej latorośli, jakby wybawiciela, który uwalnia od trosk i obdarza radością życia. Na starożytnym Wschodzie krzew winny utożsamiano z „ziołem życia”, a sumeryjskim znakiem „życia” był pierwotnie liść winogronowy. Krzew winogronowy jest roślinnym motywem wyobrażającym nieśmiertelność, tak jak w archaicznych przekazach wino było zawsze uważane za symbol młodości i wiecznego życia. W Nowym Testamencie wino jawi się przede wszystkim jako jedna z materii Ostatniej Wieczerzy i Eucharystii. Można stąd wyciągnąć wniosek, że wino nie tylko jest napojem gaszącym pragnienie i rozweselającym serce człowieka, lecz także staje się podstawą duchowo-zdrowego stylu życia.

Słowa kluczowe

Stary Testament, Nowy Testament, wino, pascha, Ostatnia Wieczerza.

Abstract

The subject of this study will be an analysis of these ancient texts, including the Old and New Testaments, in which wine is discussed. A method of contextual analysis of literary text in general and biblical texts in particular will be used. Closer analysis of these texts shows that wine used in moderation strengthens and stimulates. The Book of Wisdom of Syrach says: “Wine gives life if drunk in moderation. What is life worth without wine? It came into being to make people happy. Drunk at the right time and in the right amount, wine makes for a glad heart and a cheerful mind” (Sir 31:27-28; see also Prov. 31:6-7). Pagans who worshiped the divine forces of nature also considered the excitement and cheering of the wine divine. The Greeks worshiped in Dionysus (Bacchus), the god of vine growing, as if a savior who frees him from worries and gives life joy. In the ancient East, the vine was identified with

¹ E-mail: gimel@poczta.onet.pl

the “herb of life”, and the Sumerian sign of “life” was originally a grape leaf. The grapevine is a floral motif representing immortality, just as in archaic messages wine was always considered a symbol of youth and eternal life. In the New Testament, wine is made primarily as one of the matter of the Last Supper and the Eucharist. From this it can be concluded that wine is not only a thirst quenching drink and cheering up the human heart, but also becomes the basis for a spiritually healthy lifestyle.

Keywords

Old Testament, New Testament, wine, Passover, Last Supper

JEL: I

Bujny rozwój winnej latorośli sprawia, że wino otrzymywane z winogron uprawianych w ciepłych krajach jest o wiele mocniejsze, słodsze i bardziej aromatyczne niż to, które uzyskuje się z winogron uprawianych w naszym klimacie. Używane z umiarem, wzmacnia i działa pobudzająco. Księga Mądrości Syracha powiada: „Wino dla ludzi jest życiem, jeżeli pić je będziesz w miarę [...]. Zadowolenie serca i radość duszy daje wino pite w swoim czasie i z umiarkowaniem” (Syr 31,27-28; por. Prz 31,6-7). Poganie, którzy oddawali cześć boskim siłom natury, uważali również podniecające i rozweselające działanie wina za boskie. Grecy czcili w Dionizosie (Bachus), bogu uprawy winnej latorośli, jakby wybawiciela, który uwalnia od trosk i obdarza radością życia. Na starożytnym Wschodzie krzew winny utożsamiano z „ziołem życia”, a sumeryjskim znakiem „życia” był pierwotnie liść winogronowy. Krzew winogronowy jest roślinnym motywem wyobrażającym nieśmiertelność, tak jak w archaicznych przekazach wino było zawsze uważane za symbol młodości i wiecznego życia².

Wino było również symbolem życia osiadłego. Hodowla wina była często otwarciem drogi do osiadłego życia rolniczego. Jonadab, chcąc ochronić Rekabitów przed tymi nowinkami, przykazał im: „Nie będziecie pili wina na wieki ani wy, ani wasi synowie. Nie będziecie budować domu, nie będziecie siał, nie będziecie sadzić winnicy ani jej posiadać, lecz będziecie mieszkać w namiotach przez całe życie, abyście długo żyli na ziemi, na której jesteście wędrowcami” (por. Jr 35,1-10)³.

Wino jest także symbolem radości życia. Ludzie i bogowie (w Biblii chodzi o istoty zbliżone do Boga, czyli o aniołów) rozweselają się winem (Sdz 9,13). Sam Bóg stworzył wino, „które rozwesela serce człowieka” (Ps 104,15). Wybrańcy Boga będą jak olbrzymy, „a ich serca uradują się, jakby pili wino” (Za 10,7). Kiedy Pan daje spragnionym nie tylko wodę, lecz także wino, i to „całkiem bezpłatnie” (Iz 55,1), to znaczy, że obdarza ich nie tylko życiem, lecz także radością. Wino staje się również symbolem darów

² Por. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Pax, Warszawa 1990, s. 181.

³ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 465.

duchowych. I tak np. mądrość Boża „namieszała wina i stół zastawia” (Prz 9,2). Mesjańskiego znaczenia nabrało z czasem błogosławieństwo wypowiedziane przez Jakuba nad jego synem Judą: „Przywiąże on swego osiołka w winnicy i źrebię osłe u winnych latorośli. W winie prac będzie swoją odzież i w krwi winogron – swoją szatę” (Rdz 49,11). Przyszła uczta eschatologiczna będzie się odbywać przy użyciu najwyborniejszego i najczystszej wina (Iz 25,6)⁴.

Winnice stanowiły w Palestynie o dobrobycie każdej rodziny. Wielokrotnie święte księgi Starego Testamentu mówią o spokojnym życiu „pod własnym krzewem winnym i figą” jako błogosławieństwie Bożym, którym cieszy się każdy Izraelita zachowujący Prawo. Winnice troskliwie uprawiano, strzeżono ich, otaczano murem, wznoszono w nich też wieże strażnicze i budowano tłocznie. Taka zadbana plantacja winnej latorośli była również symbolem ludu wybranego, który jako „winnica wybrana” mógł doświadczyć najtroskliwszej opieki za strony miłującego Boga, jednakże okazał się jej niegodny (por. Iz 5,1-7; 27,2-6; Ez 15,2-8; Oz 10,1; Mk 12,1-12)⁵.

Biorąc pod uwagę tę bogatą symbolikę wina, możemy się domyślać, że wtedy, kiedy w Biblii czytamy na jego temat, to nie chodzi tylko o „zwykłe” spożycie napoju alkoholowego. Niech będzie nam wolno zatrzymać się jeszcze nad zagadnieniami obecności wina w czasie uczty paschalnej oraz nad postrzeganiem wina w Nowym Testamencie. Sięgając do różnych fragmentów Biblii, chcemy odpowiedzieć na kilka pytań. Po pierwsze: Jak prezentuje się symbolika wina w Biblii? Po drugie: Czy chrześcijanin, spożywając wino, pozostaje wierny nauczaniu Biblii w tej kwestii?⁶ Po trzecie: Czy można mówić o szerszym, metaforycznym, a wręcz mistycznym znaczeniu spożywania wina?

1. Wino w czasie uczty paschalnej⁷

Od dawien dawna wino było koniecznym napojem wchodzącym w skład uczty paschalnej. Po raz pierwszy wymienia je w związku z nią Księga Jubileuszów 4,6 i to jako bardzo dawny zwyczaj.

⁴ Por. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, hasło: *wino*, przeł. K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań 1989, s. 266.

⁵ Por. D. Forstner, *op. cit.*, s. 182.

⁶ Podobne pytania stawiali autorzy na przykład następujących opracowań: K.L. Gentry, *The Bible and the Question of Alcoholic Beverages*, „Criswell Theological Review” 2008, vol. 5, no. 2, s. 39-51; R. Land, B. Duke, *The Christian and Alcohol*, „Criswell Theological Review” 2008, vol. 5, no. 2, s. 19-38; T.E. Phillips, ‘Will the Wise Person Get Drunk?’ *The Background of the Human Wisdom in Luke 7:35 and Matthew 11:19*, „Journal of Biblical Literature” 2008, vol. 127, no. 2, s. 385-396.

⁷ Opracowanie za: J. Drozd, *Ostatnia Wieczerza Nową Paschą* (Attende Lectioni 4), Księgarnia św. Jacka, Katowice 1977, s. 38-44 i s. 61-62. Zob. jednak też D.B. Carmichael, *David Daube on the Eucharist and the Passover Seder*, „Journal for the Study of the New Testament” 1991, vol. 13, no. 42, s. 45-67.

W poglądach izraelskich i judaistycznych wino uchodziło za symbol wielu rzeczywistości, a mianowicie: było symbolem kraju jako dziedzictwa danego Izraelitom przez Boga, było wyrazem błogosławieństwa i licznych dobrodziejstw; owszem, sam Izrael, jak już wspomnieliśmy wyżej, był nazywany przez proroków winnicą Jahwe (Iz 5,7; Oz 10,1; Ps 80,9).

Podczas uczty paschalnej wypijano zasadniczo cztery kielichy wina. Pierwszy na samym początku. Drugi przed rytualnym pytaniem najmłodszego chłopca w rodzinie: „Dlaczego ta noc różni się od wszystkich innych nocy?” i przed Haggadą (opowiadaniem o wyjściu Izraelitów z niewoli egipskiej) oraz pierwszą częścią Hallelu (pieśni dziękczynnych na cześć Boga). Trzeci – „kielich błogosławieństwa”, nad którym prowadzący odmawiał cztery błogosławieństwa: „Następnie przewodniczący siadał na swoim dywanie, brał do obydwu rąk kielich z winem, podnosił go na szerokość dłoni ponad stół, a następnie trzymając go w prawej ręce, tak by jej nie dotykała lewa ręka, odmawiał modlitwy dziękczynne [...]. W pierwszej modlitwie uwielbiano Boga za to, że karmi On swoją dobrocią cały świat; druga wyrażała wdzięczność Bogu za to, że dał Izraelowi ziemię obiecaną, za przymierze płynące z obrzezania oraz za Prawo; trzecia wyrażała prośbę o miłosierdzie nad Izraelem i nad Jerozolimą, a czwarta uwielbiała Boga za wszelkie dary. Na zakończenie przewodniczący zwracał się do biesiadników, by razem z nim wszyscy odpowiedzieli «Amen»”⁸. Po odmówieniu tych modlitw przewodniczący wymawiał jeszcze zwykle błogosławieństwo nad kielichem, upijał z niego nieco wina i podawał go współbiesiadnikom, gdyż kielich błogosławieństwa był jeden dla wszystkich. Czwarty kielich był wypijany na samym końcu uczty paschalnej, po drugiej części Hallelu, która następowała po wychyleniu „kielicha błogosławieństwa”.

Różnie była wyjaśniana symbolika tych czterech kielichów. Jedni wyjaśniali ich znaczenie następującymi słowami księgi Wyjścia: „Przeto powiedz synom izraelskim: Ja jestem Jahwe. Uwolnię was od jarzma egipskiego i wybawię was z niewoli, i wyswobodzę was wyciągniętym ramieniem i przez surowe kary. I wezmę sobie was za mój lud...” (Wj 6,6n). Każdy z kielichów miał być upamiętnieniem jednego z występujących w tym zdaniu czasowników: uwolnię, wybawię, wyswobodzę, wezmę (por. Pes 10,37b,61). Inni upatrywali w nich upamiętnienie kielichów zemsty, którymi Bóg napoił narody:

- „Weź z mojej ręki ten kielich pieniącego się wina i daj go pić wszystkim narodom, do których cię pošlę” (Jr 25,15);
- „Puchar złoty – Babilon w ręce Jahwe, co całą ziemię upajał” (Jr 51,7);
- „Bo w rękę Pana jest kielich, co pieni się winem, pełen wina przyprawnego” (Ps 74,9);

⁸ J. Drozd, *op. cit.*, s. 44.

- „Usta jego pełne są przekleństwa, zdrady i podstępu, na języku ma słowa mokołu i udręki” (Ps 10,7).

Kielichy te więc były wyrazem wdzięczności wobec Jahwe za ocalenie i uznanie dla Jego wszechwładnej opieki nad narodem.

Niektórzy uczeni żydowscy, zastanawiając się nad symboliką tych czterech kielichów, wydobywali ich sens mesjański. W jednym z targumów⁹ do hallelowego Ps 116(B),13 czytamy: „Kielich zbawienia podniosę w nadchodzącym czasie”, tj. czasach mesjańskich. Jeden z późniejszych midraszów¹⁰ tłumaczy te słowa w ten sposób, że w czasach ostatecznych Dawidowy Mesjasz, jako jedynie godny, wymówi podczas uczyty mesjańskiej w tych czasach błogosławieństwo nad kielichem (*Pes* 119b). W tym samym tonie Chrystus obiecuje, że On jako „Syn Dawida” (Mt 21,9) i „prawdziwy krzew winny” (J 15,1), będzie pił kielich „nowy” w królestwie Ojca (Mt 26,29 i paralelne).

2. Wino w Nowym Testamencie

Ho oinos w Nowym Testamencie występuje 34 razy. Z tego 14 razy w Ewangeliach synoptycznych, 6 razy w Ewangelii według św. Jana i 5 razy w *Corpus Paulinum* oraz 8 razy w Apokalipsie.

Pierwszy cud, którego Jezus dokonał, polegał na przemianie wody w wino podczas wesela w Kanie Galilejskiej (J 2,3-10), co miało stanowić aluzję do szczęścia i pełni błogosławieństwa związanego ze zbliżającym się królestwem Bożym¹¹. Miłosierny Samarytanin oliwą i winem opatrzył rany człowieka, który wpadł w ręce zbójców (Łk 10,34).

---

⁹ **Targum** (hebr.: „przekład”) – tłumaczenia ST na język aramejski, poszerzone o sporadyczne wyjaśnienia i budujące aluzje, wprowadzone dla lepszego zrozumienia ST. Targum pozwala dobrze poznać również środowisko, w jakim powstawał ST. Do głównych targumów należą:

1. **targum qumrański, obejmujący fragmenty z Kpl i Hi;**
2. **targum Onkelosa – przekład Pięcioksięgu powstały w formie ustnej w Palestynie, a ok. 500 r. po Chr. zredagowany na piśmie w Babilonii;**
3. **targum jerozolimski – przekład Pięcioksięgu;**
4. **targum Jonatana – przekład ksiąg prorockich;**
5. **targum pseudo-Jonatana – składa się przeważnie z targumu Onkelosa i targumu jerozolimskiego;**
6. **targum do Hi, Prz i Ps: H. Langkammer, Mały słownik biblijny, Wrocław 1995, hasło: targum, s. 238.**

¹⁰ **Midrasz** – rabinacka metoda wyjaśniania Pisma Świętego, polegająca na dostosowaniu do aktualnych warunków życia komentowaniu poszczególnych ksiąg lub tylko niektórych wydarzeń w nich opisanych. Istniały dwa rodzaje wyjaśnień: *halacha* i *haggada*. *Halacha* – to prawniczy wykład Pisma Świętego. Zbiorami przepisów halachy są *Miszna* i *Tošefta*. *Haggada* – to wyjaśnienie tekstu biblijnego z punktu widzenia religijno-moralnego: H. Langkammer, *op. cit.*, hasło: *midrasz*, s. 161.

¹¹ Por. H. Förster, *Die Perikope von der Hochzeit zu Kana (Joh 2:1-11) im Kontext der Spätantike, „Novum Testamentum”* 2013, vol. 55, no.2, s. 109-111; zob. też W. Eisele, *Jesus und Dionysos. Göttliche Konkurrenz bei der Hochzeit zu Kana (Joh 2,1-11)*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche” 2009, vol. 100, no. 1, s. 1-28.

W paralelnym tekście Marka (Mk 12,34) przypowieść o miłosiernym Samarytaninie pozostaje w wyraźnym związku z tematem królestwa Bożego. Oliwa występuje obok wina także w wielu innych miejscach. Przypisywane im właściwości lecznicze posiadają charakter nie tylko ziemski, lecz także nadprzyrodzony. Dlatego apokaliptyczny jeździec na czarnym rumaku, posłany przez Boga, żeby szkodzić ziemi, otrzymuje taki rozkaz: „A nie krzywdź oliwy i wina!” (Ap 6, 6). Biblijna symbolika wina osiąga punkt szczytowy w słowach, które Jezus wypowiedział podczas Ostatniej Wieczerzy, kiedy podał swoim uczniom kielich: „Pijcie z niego wszyscy, bo to jest moja Krew Przymierza, która za wielu będzie wylana na odpuszczenie grzechów” (Mt 26,27-28).

Justyn Męczennik dopatruje się w błogosławieństwie wypowiedzianym przez Jakuba nad Judą aluzji do Chrystusa, którego krew obmyje wszystkich wierzących w Niego. Jak w starotestamentalnych pieśniach śpiewanych przy winobranii dochodzi do głosu miłość Boga względem narodu wybranego, tak też wino, podawane w błogosławionym kielichu Eucharystii, staje się symbolem oblubieńczego związku między Chrystusem a Jego Kościołem. Chleb i wino na ołtarzu – to tajemnica zjednoczenia z Chrystusem. Niektórzy Ojcowie Kościoła – np. Ireneusz – w liturgicznym zmieszaniu wina z wodą widzą symbol zjednoczenia Bóstwa z człowieczeństwem w Jezusie. Woda zmieszana z winem to – według niektórych – także woda i krew, wypływające z boku Chrystusa. W języku mistyków odurzenie winem jest obrazem napełnienia człowieka miłością Bożą i zjednoczenia z Bogiem. Matylda z Magdeburga mówi o wejściu do komnaty z winem: „oblubienica będzie pić patrząc na rozpromienione oblicze”¹².

Ojcowie Kościoła odnoszą winnicę, o której wspominają Pisma i Prorocy, którą opiewa Pieśń nad Pieśniami, do Kościoła. W teologicznych rozważaniach rozwijają porównanie Pana przekazane w Czwartej Ewangelii (15,1-11). W gronie krzewu winnego wiszącym na drągu, niesionym przez wysłanników do Ziemi Obiecanej (por. Lb 13,26 wraz z charakterystyczną symboliką), rozpoznają symbol Zbawiciela wiszącego na krzyżu. Biorąc pod uwagę tok rozumowania w Dz 2,15-18 i w Ef 5,18, Ojcowie Kościoła dostrzegają w winie zarówno żar Ducha Świętego, jak i obraz jedności, który św. Augustyn w ten sposób przedstawia w jednym ze swych kazań: „Bracia, przypomnijcie sobie, jak powstaje wino. Na gałązce winnej wisi wiele gron, lecz ich sok zlewany jest razem. Tak też przedstawił nas przenośnie Pan; chciał, żebyśmy do Niego należeli. Na swoim stole ofiarnym uświęcił misterium pokoju i naszej jedności”¹³.

¹² Por. M. Lurker, *op. cit.*, hasło: *wino*, 267-268.

¹³ *Sermones* 272; PL. 38, 1248. Kościół pierwotny często – jak dowodzi J. Daniélou (por. *Les symboles chrétiens primitifs*, Sagesses, Paris 1961, rozdz. 33) – posługuje się obrazem plantacji (gr. *fyteia*) celem wyrażenia swej istoty. *Fyteia* jest pojęciem ogólnym, które oznacza wielość różnych roślin. Pan każdego, którego powołuje, zasadza mocą chrztu w swoim ogrodzie, dlatego nazwę *neofytai* (nowo zasadzeni, neofici) stosuje się do nowo ochrzczonych. Plantacja Boża raz okazuje się rajem, a innym razem winnicą.

Sztuka od najdawniejszych czasów wykorzystuje motywy winnej latorośli, winogron i przedstawia sceny winobrania; nie tylko w cyklach symboli pór roku, w których wyobrażają jesień, lecz także niezależnie od nich jako samoistne elementy dekoracyjne. Często winne latorośle wypełniają całe powierzchnie ścian, jak np. w mauzoleum Konstancji w Rzymie (IV w.).

Podczas najnowszych prac archeologicznych prowadzonych przy grobie św. Piotra odkryto, oprócz grobów pogańskich, także grób chrześcijański. Zidentyfikowano go jako chrześcijański na podstawie motywu Dobrego Pasterza i ryby. Całe sklepienie tego małego pomieszczenia, o częściowo dobrze jeszcze zachowanej mozaice, pokrywają pędy winnej latorośli na złotym tle. Dionizyjskie wyobrażenie szczęśliwości zostało schryścianizowane i stało się symbolem niebieskiej rozkoszy. Bardzo często spotyka się motyw winnych latorośli wyrastających z kielicha albo z kantharosa¹⁴. Ptaki, najczęściej gołębie albo pawie, dziobią winne jagody. Tego rodzaju kompozycje zarówno wyobrażają Eucharystię, jak i niebiański posiłek, którym pokrzepiają się dusze tu, na ziemi, w czasie świętej Uczty ofiarnej i którym będą się także krzepić w błogosławionej wieczności. Te obydwa znaczenia łączy ze sobą Chrystus, kiedy w czasie świętej Wieczerzy do słów ustanowienia Eucharystii zaraz dodaje słowa: „Lecz powiadam wam: Odtąd nie będę już pił napoju z tego owocu winnego krzewu aż do owego dnia, kiedy pić go będę z wami, nowy, w królestwie Ojca mego” (Mt 26,29).

Podwójny sens ma także winogrono przyniesione z Ziemi Obiecanej przez wysłanników. Często przedstawia się je na sarkofagach starochrześcijańskich; jest widomym znakiem prawdziwej Ziemi Obiecanej, do której dotarł zmarły. Tu spotyka Chrystusa, który kiedyś wyciągnął swoje ramiona, niby pędy winne, na drzewie krzyża i ofiarował się światu jak ów wielki owoc, który zawiera wszelką słodycz (Nicetas z Akwilei).

Także w średniowiecznych cyklach biblijnych pojawia się motyw tego Cudownego Grona Ziemi Obiecanej. Przykładem może być sławny „Ołtarz z Verdun” w klasztorze w Klosterneuburg, emalia z XII w. Na obrazie widnieje napis: „Vecte crucis lignum, botro Christi lege signum”.

Zarówno ze względu na głębokie znaczenie, jak i z racji walorów dekoracyjnych pędy winnej latorośli i winogrona jeszcze dzisiaj są ulubionym motywem w sztuce kościelnej. Od średniowiecza dominuje ich eucharystyczny sens¹⁵.

---

¹⁴ W starożytnej Grecji naczynie zbliżone kształtem do kielicha, ale zwykle z dwoma uchami, służące do oczywiście do picia.

¹⁵ Por. D. Forstner, *op. cit.*, 182-183.

3. Podsumowanie

Z powodu swojego koloru i przez odniesienie do sposobu pozyskania go z „limfy witalnej” krzewu winnego, wino często było uważane za eliksir długiego życia oraz napój nieśmiertelności. Tak rozumiana była jego symbolika zarówno wśród Greków, jak i wśród ludów semickich. Według tradycji biblijnej wino jest symbolem radości i bogactwa darów pochodzących od Boga (por. Ps 104,15; Prz 9,5). Jeśli do tego dodamy jeszcze dość jasną w chrześcijaństwie symbolikę wina w celebracji eucharystycznej, to jawi się nam ono nie tylko jako zwykły napój rozweselający serca, lecz otrzymuje znaczenie sakralne i znaczne głębsze, przez transsubstancjację w krew Zbawiciela (por. Mt 26,28; Mk 14,24; Łk 22,20; 1Kor 11,25)¹⁶.

Bibliografia

- Carmichael D.B., *David Daube on the Eucharist and the Passover Seder*, „Journal for the Study of the New Testament” 1991, vol. 13, no. 42, s. 45-67.
- Daniélou J., *Les symboles chrétiens primitifs*, Sagesses, Paris 1961.
- Drozd J., *Ostatnia Wieczerza Nową Paschą* (Attende Lectioni 4), Księgarnia św. Jacka, Katowice 1977.
- Eisele W., *Jesus und Dionysos. Göttliche Konkurrenz bei der Hochzeit zu Kana (Joh 2,1-11)*, „Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche” 2009, vol. 100, no. 1, s. 1-28.
- Förster H., *Die Perikope von der Hochzeit zu Kana (Joh 2:1-11) im Kontext der Spätantike*, „Novum Testamentum” 2013, vol. 55, no. 2, s. 103-126.
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Pax, Warszawa 1990.
- Gentry K.L., *The Bible and the Question of Alcoholic Beverages*, „Criswell Theological Review” 2008, vol. 5, no. 2, s. 39-51.
- Kopaliński W., *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
- Land R., Duke B., *The Christian and Alcohol*, „Criswell Theological Review” 2008, vol. 5, no. 2, s. 19-38.
- Langkammer H., *Mały słownik biblijny*, Wydawnictwo św. Antoniego, Wrocław 1995.
- Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań 1989.
- Phillips T.E., ‘Will the Wise Person Get Drunk?’ *The Background of the Human Wisdom in Luke 7:35 and Matthew 11:19*, „Journal of Biblical Literature” 2008, vol. 127, no. 2, s. 385-396.
- Simboli*, trad. E. Zacchetti, Piemme, Casale Monferrato 1997

¹⁶ Por. *Simboli*, trad. E. Zacchetti, Piemme, Casale Monferrato 1997, s. 261.